

ЗА ПРОЗАТА НА ИВАН ДАВИДКОВ

ЕЛКА КОНСТАНТИНОВА

Промените в нашия обществен живот след 1956 г. доведоха до подем и обновление и в съвременната ни белетристика, до по-бързо узряване на писателите. Иван Давидков е ярък пример за този процес. Той доразвива своята централна, основна, морално-етична тема, като обогатения му личен и социален опит го води до по-дълбоки прозрения. И тъй като е един от най-значителните ни съвременни поети, художествената му проза несправедливо остава някак встрани, на второ място в творческото му развитие.

Иван Давидков е не само поет по нагласа на съзнанието, но и по душа. Той е роден поет — с поетично отношение към хората и към света. Поетическото начало господствува и в белетристиката му; изразява се в новаторското естетическо светоотношение на разказвача, в пределно откровената изповед на героите, в одухотворяването на природата и вещите, във виртуозния живописен рисунък, в напевно-приказните интонации, в ритмическия слог. Неговият разказвач, подобно на лирическият герой от стиховете му, потъва в съзерцание и самовглъбяване, преосмисля и съпреживява отново и отново наблюденията си, емоционално реагира на всеки нов контакт с живота.

Още през 1967 г., когато излиза първата белетристична книга на Иван Давидков, Атанас Далчев най-точно определи творческата му специфика, посочи особеностите на поетическата му дарба: Иван Давидков — пише Далчев — не е достатъчно оценен от критиката, но в съзнанието на събратята си се нарежда между най-добрите ни съвременни поети.

Той има душа на живописец, широко отворена за света и явленията, за светлината и багрите. Желанието му да загребе колкото се може повече от тях го е накарало, мисля, да изостави в последните си книги традиционното стихосложение с неговите ограничения. Неговият стих, който сега се развива свободно, акцентуван само в римата, е като голяма мрежа, натегнала от улова на образи и красота.

Бих казал: премного красота. . . “

Тази вярна оценка на Атанас Далчев за поета Давидков можем изцяло да отнесем към белетриста Давидков. И в белетристиката му има много светлина и багри, много красота и емоционално напрежение; и в нея напълно е преодоляно традиционното повествование „с неговите ограничения“.

Иван Давидков е централна фигура в лиричната ни проза на 60-те години, когато писателите ни започнаха по нов начин да изобразяват борбата за духовност и за извисяване на националния характер. Първата му книга: „Далечните бродове“ заедно с „Пътуване към себе си“ на Блага Димитрова, с „Пътища за никъде“ на Богомил Райнов и с „Двама в новия град“ на Камен Калчев дадоха първоначалния тласък за интензивното развитие на новия тип синтетична

лирична проза, която и днес преживява своя разцвет, обновявайки се с нови и нови жанрови и стилкови форми. Иван-Давидковата проза активно участва и в този обновителен процес. Неговата еволюция на белетрист съвпада с еволюцията на прозаическите жанрове от лиричното, субективното, автобиографичното към нов тип епичност.

В първите си повести „Далечните бродове“ (1967), „Къшей хляб за пътника“ (1971), „Вечерен разговор с дъжда“ (1973) Иван Давидков особено много държи за достоверността, стреми се колкото може по-автентично да възкреси личните си спомени. Основна роля тук играе автобиографичният момент, фактът претворен в лирически план най-често с тиха тъга и меланхолия. Възкресявайки своето детство и юношество, писателят отприщва буйния поток на поетическите си асоциации, за да преосмисли всяко съхранено от паметта конкретно събитие.

Така наречената „нова вълна“ в прозата на 60-те години, която увлече не само Иван Давидков, но и мнозина други изявени поети, бе обществено обособена от озонираната атмосфера след Априлския пленум на нашата партия от 1956 г., от демократизацията на обществения живот и от новото възраждане на националния творчески дух.

Априлската творческа атмосфера ражда и автобиографичните книги на Иван Давидков, наложени от душевната му необходимост да даде пълна свобода на своето богато въображение в поетическото възкресяване на детството и юношеството; да разгърне на по-широк битов и обществен фон динамичните промени на живота и на човешките характери. Творец като Иван Давидков не може да не спаси от забравя своето минало и миналото на българското село. Като всяка развита и истинска духовна личност той живее с миналото си и с миналото на своя народ; то е част от душата му, от най-интимната му човешка същност (още повече, че родното му село е обезлюдено и разрушено и съществува само в спомените му).

Писателят преживява драматично възкресяването на всичко, отминало безвъзвратно във времето; изваждането от паметта на скъпи и съкровени преживявания е съпроводено с една дълбоко осмислена, понякога дори трагична равностойност. Сякаш с отсичането на дърветата край шосето (в „Далечните бродове“) и с демонтирането на железопътната линия (във „Вечерен разговор с дъжда“) нещо завинаги умира в душата на разказвача.

Автобиографизмът и достоверността са естетически принципи в белетристиката на поета, преплитат се със силно изявеното лирично начало и налагат голямото обобщение за духовното и творческото израстване на съвременния интелектуалец. Самата еволюция на белетриста е вече доказателство за това израстване.

Спомените на разказвача в първите три книги на Иван Давидков се идентифицират със събитията — пресъздадени като обективно значими, но пречупени чрез субективния свят на героите. В правдивостта и делничността на пресътворените спомени тънко и точно, неусетно и непретенциозно се очертават символите на безвъзвратността на вече отминалото в националния живот и чертите на новата душевност, на новите нравствени норми на съвременника.

Темата за раздялата с миналото е една от основните в белетристиката на 60-те години, но у Иван Давидков тя прозвучава най-съкровено, най-интимно и художествено внушително. Чрез неповторимостта на неговото поетическо виждане, чрез изящно поднесените богато нюансирани психологически детайли и преходи в настроенията на героите, чрез ярката живописност на изобразените картини от живота, чрез непрестанно преливане на субективното и обективното в органичното повествование прощаването с миналото прозвучава и носталгично, и мъдро, с овладяна болка и с вяра в бъдещето.

Възкресявайки миналото от съкровените си спомени, писателят успява чрез автентичния житейски факт, чрез автобиографизма и съзнателно търсена-та достоверност да навлезе неусетно в нравствените проблеми на нашето време. С цветовете нюанси на многобагрената си палитра той рисува природни пейзажи, картини от миналото, оригинални човешки фигури и незабравима атмосфера, в която те се движат и действуват. Давидковата живописност на осезаемото и наситено с аромати повествование е извънредно изразителна. Тя засилва внушението от метафоричните смислови значения на образите.

Скритият, вътрешен смисъл на всеки колоритен детайл при Давидков разкрива хората, а не събитията и чрез хората — проблемите: тези на отчуждението, на миграцията и екологията в нашия съвременен български вариант.

Проблемите и идеите на света, в който живеем, налагат на поета Иван Давидков преминаване към белетристиката за по-плътнo, по-обширно и мащабно изображение именно на идеите на епохата. Писателят сам обяснява защо се е насочил към художествената проза: „Фактически моята ориентация към прозата беше вследствие на равностметка.“ Равностметката на зрелия творец се превръща в претворения от него свят в равностметка на героите му (например в героите от „Билет за Бретан“ или от „Бял кон до позореца“ като художника, Антония, Седефина, Иван Барбалов. . .).

От проекция на авторския спомен, на авторската мисъл и душевност героите му стават във всяка следваща книга все по-обективизирани. И те, като своя създател, са в процес на развитие — чрез равностметката и самоопознаването.

Още от „Къшей хляб за пътника“ към „Билет за Бретан“ (1976) се долавят промените на героите и повествованието по посока на художественото обективизиране, на акцентирането и центрирането на основните идеи: забелязва се и видима демократизация на естетическите норми (например по-осезателно навлизане на прозата на живота във поетичния свят на разказвача). Господството на поетическото въображение и емоционалната памет на белетриста постепенно е заменено с доминиращия му интерес към психиката на днешния българин от селото и града и по-специално към характера на сегашния наш интелигент.

Аналитичната мисъл на Иван Давидков се съсредоточава все по-целенасочено над психологическите подбуди за действията и състоянията на героите. Чрез техните неповторими съдби, размишления и преживявания авторът отговаря на глобалните етични идеи на нашата епоха.

В тази явна насока към все по-плътнo приближаване до съвременната българска психика върви развитието на белетриста Иван Давидков от „Сбогом, Акрополис“, 1975 г., „Бял кон до позореца“, 1975 г., „Билет за Бретан“, 1976 г. до последните му два романа: „Рифовете на далечните звезди“, 1981 г. и „Зимните сънища на лъвовете“, 1982 г. Чрез тях можем да проследим не само очевидната еволюция на автора, но и процеса на прераждане на националния характер в резултат на динамичните обществени промени; процеса на духовното извисяване на интелектуалеца, който в образа на Мартин Калинов — Преводача от романа „Зимните сънища на лъвовете“, стига своята завършеност, своята кулминационна художническа зрялост (става дума за зрелостта и мисленето на героя, за възвишения му комунистически морал на творец и за зрялото художествено майсторство на белетриста).

Изобразявайки емоционалните промени и промените в съзнанието на съвременника, Иван Давидков (например в „Билет за Бретан“, където се кръстосват множество вълнуващи човешки съдби на фона на живота в големия град) става все по-обективен, по-съсредоточен и задълбочен в съвременните психологически и нравствени процеси. И тъй като героите му вече не идват от спомена,

а от днешния живот, тръгвайки по големите пътища на съвременното, белетристът отново и отново се връща към темата за твореца и творчеството, която за пръв път постави в образа на художника от книгата „Вечерен разговор с дъжда“ и особено в „Бял кон до прозореца“, където старият художник вече влиза в близки взаимоотношения с хората от старческия приют, в чиито души също гори творчески пламък (например безкористният артист Иван Барбалов — възрастания копач на кладенци).

През миналото десетилетие и сега, когато в художествената проза на Давидков нахлуват все по-ярко изразени нравствените конфликти на времето и тревогата за днешния човек, темата на творчеството и творческата личност зазвучава по новому — особено в романа му „Зимните сънища на лъвовете“. Още от „Къшей хляб за пътника“ към „Билет за Бретан“ (1976) се долавят промените на героите и повествованието по посока на обективизирането им, на акцентирането и центрирането на основните авторови идеи. Забелязва се и видима демократизация на естетическите норми, която се дължи на все по-осезателното навлизане на прозата на живота във поетическия свят на разказвача. Развитието на белетриста Давидков се чувствава най-силно в изваяните образи на героите Антония, Илия Американеца. . . , които вече не идат от спомена в миналото, а от реалния живот и всичко, което се случва с тях, всичко, което носят вътре в себе си, е художествен синтез на характерни черти на народопсихологията ни.

Аналитичната мисъл на Иван Давидков в последните му два романа целенасочено се съсредоточава над психологическите подбуди за действията и състоянията на героите. Чрез техните неповторими съдби, размишления и преживявания авторът обективно и мъдро отговаря на глобалните психологически и нравствени въпроси на нашето време.

Тъжната повест на стария учител Христофор Михалушев и на неговия душевно болен син Макавей Червенокосия разкрива типично българската привързаност към земята и родното огнище, националния стоицизъм и оптимизъм. Старият учител и Червенокосия носят вековните добродетели и болезнената съвременна чувствителност и непримиримост; в техните чисти и благородни сърца трагично отекват проявите на злото, подлостта, насилието. Въпреки трагичната драма на учителя, чийто единствен син Горският цар изпраща в лудницата, все пак не загасват в душата му лъчите на добротата, полетът на духа, надеждата в сиянието на вечните звезди.

Разказът на Христофор Михалушев и Макавей прераства в разказ за постепенната смърт на родното им село, а оттам — в символ на постепенното умирање на българското село въобще.

Прощаването с родната къща и родното село, което изчезва под безмилостната язовирна вода, сега е много по-драматично отколкото в досегашното творчество на Давидков, защото е обективизирано в ярки човешки съдби и характери. Творческото въображение основно е трансформирало спомена с помощта на съвременното преосмисляне на голямата тема: прощаването с българското село. Изобразен е процесът на рушенето на старото и жестокото, безцеремонното нахлуване на цивилизацията, на бездушната техника и машинизация в света на спокойствието и красотата на природата и в романтичната душа на наивника и идеалиста, на чудака-правдотърсач.

В художествено претворения образ на съдбоносния исторически прелом в ограждавяването на днешното село (става дума не само за наш, национален, но и за всеобщ исторически процес) Иван Давидков влага и дълбок общочовешки смисъл за тленността на всичко земно и за вечността на „далечните звезди“. Неговото интимно прощаване с детството и младостта прераства в обществено, национално и универсално обобщение.

„Рифовете на далечните звезди“ е една от най-изповедните книги на писателя и може би най-метафорично съдържателната, най-проницателната по отношение сложността на човешката природа и смисъла на човешкото съществуване. Тук земният ни живот се съизмерва с рифовете на далечните космически светила, към които е устремен духът на съвременника. Зрелостта на белетристичното мислене и на авторовите философски обобщения се отразяват върху поетиката на романа, изграден с полуреалистични и полуфантастични художествени средства. Образът на разказвача сега се оформя не в лирическите отклонения (както беше в предишните творби на автора), а само в опенящото му отношение към героите и в начина, по който използва библейски митове и образи, за да внуши философските си концепции. Поетическото въображение на Иван Давидков сега не само одухотворява природата, животните, вещите, дрехите (това е характерно за цялото му творчество), но чрез библейско-митологичното и фантастичното влага иносказателен подтекст в почти всеки конкретен образ. Тук и реалистичното възпроизвеждане на всекидневното и приказно-фантазното претворяване на екзистенциалните и философски идеи са в еднаква степен подчинени на иносказанието и метафората, на символа и алегорията. Чрез явната художествена условност в различните ѝ прояви се поднася богатият смислов подтекст.

Иносказанието е навсякъде в повествованието за стария учител и болния му син — и в природния пейзаж, и във вещественния и психологически детайл, и в самите характери на героите. Ярките багри на живописните изображения често се заменят с призрачни картини в мътни цветове (като мътните води на Огоста); от една страна, калта и черният порой, от друга: цъфналите дървета и цветя; от една страна, змията-изкусителка и, от друга, поривът за летеж към звездите; — секачите с брадвите и — лодката, която спасява болното момче от апокалиптичните му видения: старият учител — и Горският цар и т. н.

Символите се осъществяват в противопоставяне или в преливане на противоположните значения. Например отчуждението, което се чете в жълтите студени и жестоки очи на Лисицата и на Горския цар, и светлината в топлия поглед на учителя и на Червенокосия или гъстата тиня на забравата и разрухата, която реката влече, и сияйната светлина на звездите, които обещават безсмъртие. . . В това алегорично противопоставяне на явления и ценности категории се разкриват диалектиката и драматизмът на живота, в който доброто и злото са във вечен конфликт, и на човека, в чиято същност се борят материалното и духовното начало. Така Иван Давидков стига в зрялата си художествена проза до най-съществените проблеми и идеи на битието, а това естествено го довежда до осъществяване на белетристичното майсторство, до значимия художествен синтез, изразен чрез разнообразните степени на откритата художествена условност.

В творчеството си от последните няколко години Иван Давидков чувствително засили конфликтността и драматизма на лиричното си повествование, засили тревогата си за морала и нравствеността на съвременника; повествованието му стана по-динамично, а ярките бои от палитрата му на живописец се омокотиха и получиха нови, по-мрачни отенъци.

Активността на интелектуалното самоопознаване чрез напълно откровената равностетка на изминатия житейски и творчески път налага в прозата на Иван Давидков втората голяма тема, която разработва и в поезията, и в прозата си: темата за творчеството и за творческата личност.

Новите му психологически романи все повече се доближават до типа романи като тези на Павел Вежинов („Нощем с белите коне“), на Богомил Райнов („Този странен занаят“), на Дико Фудчеджиев („Зелената трева на пустинята“), в които героят носи изцяло сложната проблематика на епохата,

реализира историзма и осъвременяването като естетически принципи чрез своите разсъждения и преживявания.

В духовния космос на героя е концентрирана огромната енергия на съвременето. Това е един нов тип епичност, нов тип романово повествование, в което не масите, не народът (представен чрез най-различни герои от различните класи и съсловия), а отделната личност (с политическата си и нравствена зрялост) възплаща идеите и духа на времето.

Епизмът в новия вид съвременни психологически романи, в които централно място заемат последните три романа на Иван Давидков: „Билет за Бретан“, „Рифовете на далечните звезди“ и „Зимните сънища на лъвовете“, е епизъм от нова категория и е рожба на последните големи промени в нашия обществен живот. Промени, които доведоха до значително повишаване ролята и отговорността на отделната личност в развитието на всички сфери на живота ни.

„В пълния смисъл на думата цялостно и разгърнато осъществяване на дадена историческа задача може да се постигне едва след като субективният фактор започне съзнателно и целенасочено да разработва стратегията и тактиката на нейното реализиране. От тази гледна точка преломната роля на Десетия конгрес на БКП е неоспорима“ (Вл. Мигев. „Изграждане на развитото социалистическо общество в България“, в сп. „Исторически преглед“, 1981 г., кн. 3—4, стр. 5).

Тръгвайки по широкия друм на съвременето белетристът отново и отново се връща към темата за творчеството, видоизменяйки я, усложнявайки я благодарение на натрупания с годините опит, превръщайки я в нравствена тема за творческото начало у човека като източник на най-безплодните добродетели, като определящо мъдростта и достойнството в човешкото поведение. И като изкупление за грешките и греховете, като оправдание за преживените земни дни и като път към безсмъртието чрез сътворената красота.

За пръв път тази тема прозвуча в образа на художника от повестта „Вечерен разговор с дъжда“, а в „Бял кон до прозореца“ включва и останалите герои, с които старият художник общува (в старческия приют); герои, които също носят в душите си творческия пламък (например безкористния артист, вдъхновения копач на кладенци Иван Барбалов).

Любимите герои на писателя са ония, у които не угасва поривът към творчество, към създаване на добро и красота за другите. Чрез този тип герои автор изповядва своите подбуди и своите емоционални импулси за творчеството: „Гласан от вътрешен порив, аз съм минавал през грозотата и през кратките радости на живота, запътен към нещо красиво и възвишено — повече мечта, отколкото реалност. . . “ А един от героите му разсъждава: „Но може би творецът е нещо друго, различно от човека, с чиито обувки и поизмачкани дрехи върви по земята? — Той е навярно скритата същност на тоя човек, неопетнената му душа, а тая душа се разнежда до болезненост или крещи за изгубената доброта и щедрост, а човекът, притежателят на таланта, е само едно язвително, себично същество. . . “

На подобни въпроси Иван Давидков отговаря и в последния си роман „Зимните сънища на лъвовете“, където темата на творчеството най-плътнo прозвучава в интимно-тържествената изповед на главния герой. Тук образът на Мартин Калинов — Преводачът съсредоточава в себе си сложната интелектуална проблематика на времето. Чрез неговите наблюдения и оценки се разкрива живописно средата на софийските писатели; разкриват се противоположните насоки в морално-етичната система на съвременната ни хуманитарна интелигенция. Удивително верни и точни са тук наблюденията на главния герой, чийто образ съдържа и синтезираната морална оценка на писателя за цялостния

нравствен климат в средите на днешните интелектуалци и псевдоинтелектуалци; съдържа и справедливата му присъда над лъжекултурния и лъжетворчески дух, който изпълва писателското кафене.

В снобската атмосфера на фалш, егоцентризъм и грандоманщина се разиграват различни недостойни и миниакални случки и прояви на герои като Есеиста и неговия племенник — изобразени живо и обективно, но през мъдрия, спокоен поглед на Мартин Калинов, през неговото, противоположно на тяхното, светоусещане на истински творец, чужд на подобен „интелектуализъм“.

Живописните конкретизирани изображения от ежедневието на софийската интелигенция възкръсват в пресните спомени на героя заедно с характерите на неговите колеги-писатели, между които единствено Гъркът излъчва благородството и духовността на истинския интелектуалец. Всички останали са видени и разкрити в същността си на нищожества, кариеристи, бездарници с огромно самочувствие. И тъй като главният герой ги изобразява такива, каквито лично ги е възприел и оценил — без сарказъм и озлобление, а с горчива ирония и лек присмех, от позицията на моралната и благородна творческа личност — то те участвуват в романовото повествование като обективни, реални представители на днешната ни псевдоинтелигенция.

Чрез героите си псевдоинтелигенти Иван Давидков е успял да изгради чертите на един, за съжаление, твърде разпространен днес съвременен социален тип на самозабравил се, привилегирован гражданин, който живее с напразното чувство за превъзходство над останалите. Този вид герои не се възприемат като субективни проекции на авторската видия, а като реални и плътни художествени възплъщения на характерни съвременни явления.

И Мартин Калинов, и второстепенните герои (които сега съвсем не са толкова многобройни както в предишните романи на писателя), и разказвачът (който играе ролята на лирически герой едва в послеслова) са носители на цялостна и стройна идейна и морално-етична система. Наличието на типични за времето и средата характери, претворени обективно през умния поглед на интелектуалеца, както и наличието на обединяваща мирогледна система са все доказателства за епичност в структурата и композицията на романа. Това е епичност от нов тип (като тази в романа „Везни“ на Павел Вежинов), в която главният герой предава духа на епохата, оценявайки хората и обществена атмосфера в дадени среди.

Има нещо общо не само в структурата и композицията на подобни днешни психологически романи, но и в душевността на главните им герои. И героят на Иван Давидков както проф. Урумов от „Нощем с белите коне“ и както архитектът от „Везни“ е болезнено чувствителен и душевно уязвим, силно самокритичен и най-развълнуван за другите, а не за себе си; също така притежава и проявява една днес вече станала „старомодна“ деликатност в характера и в поведението си.

Героите на Иван Давидков от последните му романи (имам предвид „Билет за Бретан“ и „Зимните сънища на лъвовете“) вече не са затворени в своя херметичен свят чудаца и странни търсачи на правдата (от типа на Йовковите положителни герои), а пряко участвуват в обществения живот.

Но всички тези нови черти на белетриста Иван Давидков, които са породени от промените в нашето съвремие от последните години, не изменят качествено неговия стил и почерк. И сега, както по-напред сме потопени в неговата характерна атмосфера на човечност и духовност, на тъжна меланхолия и душевен стоицизъм. И сега, макар и омекотени и помрачени, преливат богато разнообразни цветове и аромати в свежото повествование на този неповторим майстор-изобразител и ваятел на характери, на този поет в художествената ни проза. Към осемте романа на Иван Давидков ще се връщаме винаги когато изследваме пътя и състоянието на съвременното ни национално изкуство.